

משפחה יהודית בחאלב, סוריה,
סוף המאה ה-19. הושפעו מאוד
מהתרבות המוסלמית שסביבם

העובה, הצפרדע והשד

איך טיפלו בגברים שסבלו מאין-אונות, ומה היה גורלה של אישה נשואה שהרתה מגבר זר? דרך כתבים, קמעות ולחשים, ד"ר טלי בוסקילה שופכת אור על היחסים האינטימיים והמשפחתיים של היהודים במזרח התיכון, ומצליחה להתחקות אחר חייהם של אנשים פשוטים מהמאה ה-16

עופר אדרת

"להירדם" ברחם האם ולהפסיק את התפתחותו לפרק זמן ממושך, ובהמשך "להתעורר" ולהמשיך לשיך להתפתח עד הלידה.

"מקרים לא מעטים של נשים שילדו זמן רב אחר תאריך הלידה המיועד ונחשדו בניאוף הובאו להכרעה משפטית", אומרת ההיסטוריונית ד"ר טלי בוסקילה בראיון לרגל צאת ספרה "פוריות, לידה וילדות – המשפחה היהודית במרחב העות'מאני" (הוצאת מרכז ולמן שור), המבוסס על עבודת הדוקטורט שכתבה באוניברסיטה העברית. "אפשרות 'העובר הרדום' שימשה במקצת המקרים הוכחה אפשרית לנאמנות של אותן נשים לבעליהן", היא מוסיפה.

המחקר של בוסקילה בוחן את המסגרת המשפחתית שבה גדלו ילדים יהודים בשנות חייהם הראשונות במזרח התיכון העותמאני – בסוריה, בארץ ישראל ובמצרים בין המאות ה-16 וה-19. הוא סוקר את הכמיהה לילדים; הניסיונות, הטיפולים והמאמצים להשגת ההריון המיוחל; הסכנות והקשיים שבלידה; והשנים הראשונות לחיי

באמצע המאה ה-16 נשאל פוסק ההלכה רבי דוד בן זמרא (הרדב"ז), על מקרה שבו התנער גבר מאבהותו והאשים את אשתו בוננות. ראשית ההתרחשות בנסיעה של אותו אדם מחוץ לעיר לרגל עסקיו תוך שהוא מותיר את אשתו בגפה. כמה חודשים לאחר מכן סיפרה לו האישה כי היא בהריון. הבעל, ששב מנסיעתו למשמע הבשורה, הצהיר בפני שכניו ובפי חבריו בבית הכנסת שאשתו "הרה לזנונים והוולד ממזר". הוא הסביר, כי מכיוון שאשתו היתה במחזור בזמן עזיבתו את העיר, הרי שלא ייתכן שהיתה בהריון, ומכאן שנכנסה להריון מגבר אחר לאחר נסיעתו.

תשובתו של הרדב"ז עשויה להפתיע את הקורא בן זמננו. הוא פסק, כי לא מן הנמנע שהאישה אכן הרתה לבעלה חרף העובדה שקיב"ל מחזור התשובה הסתמכה על תפיסה מקובלת באותה תקופה, לפיה הופעת דם וסת אינה מלמדת בהכרח על היעדר הריון. ברקע לכך, תיאוריה בשם "העובר הרדום", לפיה עובר יכול

"נהוג להתייחס לאנשים האלה, שחיו לפני המודרנה, כבעלי ידע דל ולמרפאים שלהם כבורים ושרלטנים", אומרת ד"ר בוסקילה. "רציתי לשנות את הדימוי התרבותי הזה, ולהכיר את האנשים האלה. להתקרב לעולם הרגשי ולתפיסות התרבות שלהם"

לפתוח את העיניים". לדבריה, היא ביקשה לברר איך הפכה צפת למוקד התפרצות של סיפורי די-בוקים באותה תקופה, ומדוע נקשרו בכך דווקא הנשים, "קשה מאוד לגלות קולות של נשים בהיסטוריה הטרום-מודרנית", היא מנמקת את סקרנותה בנושא.

אחרי התואר השני לקחה פסק זמן מהלימודים האקדמיים ועברה לעבוד בעמותת "עלם" למען נוער במצבי סיכון. בשנים האחרונות היא מנהלת את המכינה ביחידה לשוויון הזדמנויות שבדיקנט הסטודנטים באוניברסיטה העברית – מכינה

רעיון ה"עובר הרדום" וכתב כי גם אם הוא אפש-רי "אין זה קורה כל יום אלא פעם ביוכל".

הנשים האטומות

בוסקילה נולדה בנתיבות וגרה בירושלים. היא בוגרת תואר ראשון ושני בהיסטוריה ובפ-סיכולוגיה באוניברסיטת בר-אילן, שם כתבה ב-2006 תזה בנושא "סיפורי דיבוק כמקורות היסטוריים: דוחות גירושי דיבוק ומשמעותם להבנת קהילת צפת במאה ה-16". הכותרת של התזה, כך היא מעידה "תמיד גורמת למי שמולי

פעוטות, על רגעי החרדה, המשברים והשמחה שנכללו בהם.

הוא מבוסס על מקורות מגוונים וייחודיים, שנכתבו, ברובם, במזרח התיכון, באותה תקופה. חלקם ראו אור בדפוס ואחרים נותרו בכתב יד. הם נכתבו בעברית, ערבית ולדינו. הרשימה כוללת ספרות הלכתית ורפואית, חיבורי פרשנות ומוסר, נוסחי סגולות, רומנסות ופתגמים, פרקי זיכרונות, רישומי הפרוטוקולים של בתי הדין השרעיים ודיווחי נוסעים ממדינות אחרות שביקרו במזרח התיכון והעלו על הכתב את רשימיהם. חלק מכתבי היד שאותם חקרה לא נחקרו מעולם, בהם חיבורי סגולות וכתבים רפואיים.

"רציתי לחקור תרבות עממית, של גברים ונשים שרובם עניים ולא יודעים קרוא וכתוב. 'אנאלפבתים' ולא אליטות", היא אומרת. "רציתי לחקור אנשים, שגרה, חיי יומיום, ולא היסטוריה אינטלקטואלית או היסטוריה של מלחמות גדולות", היא מוסיפה.

"נהוג להתייחס לאנשים האלה, שחיו לפני המודרנה, כבעלי ידע דל ולמרפאים שלהם כבורים ושרלטנים", אומרת בוסקילה. "אני רציתי לנסות לשנות את הדימוי התרבותי הזה, ולהכיר את האנשים האלה. ניסיתי להתקרב לעולם הרגשי ולתפיסות התרבות שלהם, ולהבין על מה הם חשבו, מה הם ידעו ואיך הם הבינו את העולם. היה לי משמעותי להתייחס לנשים ולגברים שחקרתי כאנשים שבוחרים בחירות מושכלות, מתוך רצון להיטיב את חייהם, גם אם האפשרויות העומדות בפניהם מוגבלות ומגבילות".

על פי פסיקתו של הרדב"ז, הריון יכול להימשך עד 12 חודשים וזהו הטווח המקסימלי שמאפשר לבדוק את נאמנות האישה לבעלה. "צריך לדקדק בחשבון מיום הביאה האחרונה שבא עליה לפי דבריו (מועד קיום יחסי המין, ע"א), אם יש בינה ובין הלידה יותר מ"ב חודש – הוולד ממזר... אין הוולד משתהה בבטן יותר מ"ב חודש. ואם יש בין הלידה והביאה האחרונה י"ב חודש או פחות – הוולד כשר", כתב.

בוסקילה מסבירה כי פסק דינו של הרדב"ז משקף הסכמה רפואית-משפטית רחבה, ומצטטת קביעה דומה גם מ"שולחן ערוך", ספר ההלכה שכתב רבי יוסף קארו ב-1558, שלפיה ולד שנולד תוך 12 חודשים לאישה שבעלה נעדר אינו מוגדר ממזר. "המקורות האלה משקפים את ההנחה שמדובר במציאות אפשרית, ולא כוונתנו שנוצרה כמנגנון סלחני שנועד למנוע גירושים או ממזרות ולחזק את היציבות המשפחתית", אומרת בוסקילה.

במקורות מהמאה ה-18 מצאה בוסקילה הסתייגויות ראשונות מרעיון ה"עובר הרדום". מדובר במקרה שהתרחש בשכם בראשית המאה ה-18, כאשר אישה ילדה לאחר 12 חודשים ותשעה ימים של הריון. החריגה מהטווח המקסימלי לי להריון, שהיתה מלווה בשמועות על קשר שהתקיים בין הילדת ובין שכן שלה ועל נישואין כושלים שלה להפיל את העובר, הובילה להתייעצות הלכתית-משפטית. הרב אברהם יש"ר ראל זאבי היה אחד הפוסקים שנדרשו למקרה. הוא טען בתשובתו כי רעיון ה"עובר הרדום" הוא "זר" ו"יוצא מחוק הטבע" וקבע כי הוולד ממזר – כלומר, נולד כתוצאה מיחסי מין שקיימה האישה עם גבר אחר, שאינו בעלה. כעשור לאחר מכן גם הרב יעקב כולי הסתייג מהיתכנותו של

צילום: נעמה גרינבאום

שמאפשרת לצעירים ללא בגרות להשלים את הלימודים לקראת לימודים גבוהים. בעקבות גע' גועים למחקר האקדמי שבה למחקר וכתבה דוקטורט באוניברסיטה העברית ב-2020, שעליו מבוסס הספר החדש. הדוקטורט זיכה אותה בפרס על שם יובל היימן לחוקרים צעירים, שמוענק לו כרו של יובל היימן שנהרג במבצע צוק איתן בגיל 21.

העיסוק ביומיום ובאנשים הפשוטים מביא אותך לחקור גם נושאים כמו החתלה. לא בדיקת נושא שנתפס כמרכיב את עולמם של היסטוריונים.

"פרקטיקות יומיומיות זה הסדר שבו אנחנו מנהלים את העולם. זה כולל גם הנקה וגם החתלה. הן מבוססות על עולם של ידע. חלקו רפואי, חלקו קשור ליחסים חברתיים, להשפעות בין-תרבותיות, לתפיסות מגדריות. הן משקפות תפיסות עולם קיימות או מבססות אותן מחדש, וכך מגיעים גם להיסטוריה רחבה יותר."

במחקר מצאת הרבה דוגמאות למקרים של אנשים פרטיים שהתמודדו עם בעיות בני-שואים, בלידה ובהורות. אבל אף אחד מהם לא הפך לגיבור של הספר שלך.

"כשחשבת עם אנשי ההוצאה על שם לספר,

נשאלתי אם יש במחקר גיבור או גיבורה שהכור תרת יכולה להתמקד בהם. עניתי שאין גיבור ואין איוו פעולה דרמטית שסכיבה המחקר סובב, אבל יש בו הרבה גיבורים וגיבורות 'רגילים'. אנשים שחיים את היומיום, וכמו כולנו מנסים לקבל את ההחלטות הנכונות עבורם ועבור סביבתם, מנסים למקסם את המשאבים שהחיים סיפקו להם בדרכים שונות ומגוונות".

אנשים כמונו.

"כמוכן הזה יש פה חווית דמיון מאוד חזקה. אבל דווקא מתוך נקודת המבט הזאת אני גם מכינה את הזרות המנטלית שלי – את מנגנוני החשיבה או הרגש הבסיסיים ביותר שלי, ששונים מאלו שהיו לאנשי המאה ה-17 או ה-18, ובוחרת לנתח את התפיסות והפעולות המתגלות במקורות בזהירות רבה. לכן, למשל, אני מנסה לבחון מתוך המקורות עצמם את היחסים הרגשיים שבין הורים וילדים ולא לנתח אותם בעיניים מודרניות. באופן דומה אני מסרבת להתייחס למיילדות או למרפאים המכונים 'עממיים', כאנשים 'כורים' או 'מאמינים באמונות תפלות', מונחים שלא פעם המחקר עשה בהם שימוש".

מדוע?

"מה הופך משהו ל'אמונה תפלה' ומשהו אחר ל'ידע'? למה התפיסות בנות הזמן של רופאים ברי אוניברסיטאות שהיום כבר הופרכו, או שיטות טיפול שבפועל היו חסרות תועלת ממשית, מוגדרות במחקר כידע רפואי, ואילו תפיסות או פרקטיקות 'עממיות' מוגדרות במקרה הטוב כ'מאגיה' אם לא כשרלטנות? כהיסטוריונית חברתית אני לא מנסה לאמת או להפריך את הידע של בני הזמן, או לבקר את מערך האמונות שלהם, אלא להבין את מנגנוני החשיבה ולבחון את הפונקציות החברתיות שהיו לאופני הפעולה המקובלים. אני מנסה למצוא את האיוון הכל כך חמקמק בין דמיון וזרות, ובעיקר לספק תמונה מלאה של המציאות ההיסטורית".

נושא אחר שפגשה בוסקילה במקורות לצד ההריון היה בעיות פוריות. "האזכור התכוף בכ" תובים שיקף ככל הנראה התמודדות של זוגות לא מעטים עם קשיים בהולדה", היא אומרת, ומציינת כי הנושא נזכר במקורות בשכיחות גבוהה הן במסגרת סכסוכים בין בני זוג שהובאו לדין משפטי, והן בהקשר רפואי מעשי. אחד המושגים שרווחו בתקופה הנדונה היה "רחם סגור" – חסימה המונעת כביכול מן הזרע להיכנס אל הרחם. בוסקילה נתקלה במונח הזה בחיבורים רפואיים מימי הביניים כבעיה שדורשת פרוצדורה כירורגית. במאה ה-16 קבע הרב יוסף קארו שיחסי מין עם נשים "אטומות" הם בגדר הוצאת זרע לבטלה, בשל חוסר יכולתן, כדבריו, לקלוט את הזרע בגופן. כמה שנים לאחר מכן כתב הרב חיים ויטאל כי התופעה הזאת היא בין הגורמים הנפוצים לעקרות.

ב-1581 הובא מקרה של בעיית פוריות לחוות דעתם של שני פוסקים. במרכזו היה סיפורם של בני זוג שקיימו יחסי מין בחודשים הראשונים לנישואיהם, אך האישה לא הצליחה להיכנס להריון. "כל אחד מבני הזוג האשים את הצד שכנגד", כותבת בוסקילה. האישה טענה על בעלה כי "לא אדם הוא" – במשמעות של גבר שסובל מבעיית אין אונות, והוא טען כי "סגר בשר תחת תינה וצריכה פתיחה". תחילה נקבע כי הבעל

"אשם" בכך שאשתו לא נכנסה להריון והוא נכ"ל לא עד שיחזיר את כספי הנדוניה וייתן לה גט. ואולם לאחר שהתגרש ונשא אישה אחרת, הצליח להכניס אותה להריון כמה פעמים. עתה, משהוכח שלא בו היה ה"אשם" הוא פנה לפוסקים ודרש לאסור על גרושתו להינשא לאחר, בטענה שהגט שנתן לה ניתן בכפייה.

את גרסתו, לפיה באשתו הראשונה וזהה "מוס", תמך בכמה עדויות, שמהן עולה כי הכלה נבדקה בידי מומחיות. "שתי נשים בריאות, האחת יהודית והאחת גויה", לפי הדיווח, בדקו את האישה. "שתיהן אמרו שהיתה סגורה ואינה ראויה לביאה", נכתב באחת העדויות. ה"טיפול" שקיבלה האישה האומללה היה חיתוכים חוזרים ונשנים באיבר מינה. כ-150 שנה לאחר מכן התרחש מקרה דומה של "רחם סגור" בירושלים. במרכזו – כלה שלא ניתן היה לראות את דם הבתולים שלה. כמה נשים, ככל הנראה מיילדות, הוועקו לטפל בה "ומצאו אותה סתומה והביאו דינר זהב וחתכו המקום", כך דווח.

ומה באשר לחלקם של גברים בבעיות פוריות? "הכחשות, האשמות וניסיונות הסתרה נזכרו ושוב ושוב כתגובות אופייניות של גברים להאשמתם באי-אונות והן מלמדות על המבוכה שנקשרה בהכרה פומבית בבעיה זו", כותבת בוסקילה. היא מציינת מקרה שהתרחש במצרים ב-1572 ובמרכזו בני זוג שנישאו שלוש שנים קודם לכן ולא הצליחו להביא ילד לעולם. האשמות הדדיות שהוחלפו ביניהם הובילו את חברי הקהילה המקומית להעמיד בורר שיבדוק את הטענות. "חקרתי ודרשת... על ענייני ואמר לי שכשהוא בחוץ מרגיש בעצמו שהוא בריא וכאשר יקרב אליה ימצא עצמו שאין בו כוח", כתב הבורר.

בוסקילה מסבירה כי המילה "בחוץ" מרמזת להתנסויות מיניות חלופיות של הגב. "וגם ראיתי אותו פעם אחר פעם שהוא היה מחזר אחר כתיבות (קמעות – ע"א), ואחר עשיית תרופות לחזק את עצמו. ומפני שראיתי זה יראה לי שהעיקוב מצדו", הוסיף הבורר. במילים אחרות, בעיני הפוסק העובדה שהגבר חיפש פתרון נותן לבעיה העידה על קיומה ועל אשמתו. ואולם, גם משנקבע כי המקור לבעיה היה חוסר יכולתו המינית של החתן, הוא התכחש לכך והמשיך להפנות אצבע מאשימה אל כלתו.

סיפור שהגיע אל הרב שמואל לאניאדו מהעיר חלב בסוריה כראשית המאה ה-18 ממחיש את ההשפלה שחוו גברים בעצם ההודאה באין אונות. במרכזו של הסיפור בני זוג, שהסכימו שהאישה תיכנס להריון מגבר אחר כדי להסתיר את בעיית האין אונות של בעלה. "שהוא היה מתרצה שתזונה אשתו כדי שתתעבר, ויאמר הוא, שהוא יש לו גבורת אנשים כבדרך כל ארץ", כתב לאניאדו.

בוסקילה מסבירה, כי הבעיה הגופנית של אין אונות הפכה באופן סמלי גברים ל"נשים". חוסר השליטה בגוף – שיוחס דרך קבע לנשים – ואי השלמה של פעולת החדירה, היו מנוגדים לתפיסה התרבותית של גבריות. עקב הפגיעה בדימוי העצמי והציבורי של הגב, הם ניסו להשיב לעצמם תחושת שליטה בכל האמצעים שעמדו לרשותם – תרופות וקמעות, האשמת נשותיהם בחוסר פוריות או אף שימוש באלימות פיזית נגד הנשים. "אמצעים אלה נועדו לא רק להסוות את הבעיה,

אלא גם להכפיף את נשותיהם למרותם ולבסס מחדש את גבריותם", מסבירה בוסקילה. גורלן של הנשים שבמרכז מחקרה היה קשה גם אם הצליחו להוציא את הבעיה מן הוירה הפיזית ולעורר סביבה מעורבות קהילתית ודיון פומבי – לעתים בסיוע קרובות משפחה או שכנות. נשים שהאשימו את בעליהן באין אונות נדרשו להמתין עשר שנים שבהן יוכח שלא הצליחו להירות וגם להוכיח "תום לב", כלומר להפריך את קיומו של מניע נוסף להאשמת הבעל, למשל באמצעות נכונות לוותר על הכתובה והפי"צוי הכספי שבגירושם.

לשם בדיקה של טענת החפות של הבעל נדרשו לעתים בדיקות פוריות עקיפות, דוגמת עשר שנים של נישואים לאישה נוספת ולע"תים גם עשור נוסף של נישואים לאישה שלישית, כדי לוודא שאכן הבעל סובל מאין אונות. המחיר ששילמו על כך הנשים היה כבד. היה זה טווח זמן שבו עברו מרבית הנשים את גיל הפוריות שלהן. בראשית המאה ה-16 הובא בפני הרב יעקב בירב מקרה של בעל שאשתו דרשה גט בטענה שפגם גרפני מנע ממנו לקיים עמה יחסי מין במשך שנים. בדיקה גופנית שעבר הבעל אימתה את טענת האישה. "נתתי לו עצה שיגרשה לאלתר ולא יחטיאנה ח"ו (חס וחלילה) ללכת אחרי הבחורים... שאישה יצרה גדול משל איש", פסק הדין.

הנימוק להמלצה לגירושם צד את עינה של בוסקילה. "העילה לא היתה מניעת ההולדה מן האישה, אלא חשש מנטיית האישה לחטוא ולנאוף אם ימשיך הבעל שלא לקיים מצוות עונה", מסבירה בוסקילה. כמה עשורים לאחר מכן התייחס גם הרדב"ז ליצר המיני הנשי הבלתי נשלט – לפי התפיסה הרווחת. הוא פסק כי כפיית גירושם במקרים של אין אונות של הגבר עלולה לאפשר לנשים להתגרש מבעל שלא רצו בו. "שבכל דור ודור הפריצות הולך וגדל וראוי לגדור פרצה זו ומוטב שתצא אחת או שתיים לתרבות רעה משתצא דבר מלכות בכל הנשים שכופין להוציא", כתב. לדברי בוסקילה, "מדבריו של הרדב"ז עולה החשדנות שבה התקבלו טענות של נשים, וממילא ההתנגדות לכפיית גירושם, שתאפשר לנשים להפקיע את המונופול על גירושם מבעליהן". לרצונן של נשים ללדת לא היה כל אוכור בדברים האלה.

התאהב בי שד

המקורות שעוסקים בנושא מציגים את מעורבותם של רופאים מוסמכים, מקיזי דם, כותבי קמעות, מיילדות, סוחרי תבלינים ורוכלים ואפילו משיבעות שדים (מאגיה). האחרונות עזרו לגברים שמצאו מקור אחר – חיצוני – לב"עיות המיניות שלהם. במקרה שהתרחש בירושלים באמצע המאה ה-16 חתן נחשד באין אונות ובתגובה דווח כי אמר ש"הוא מפחד שע"ש"ו לו איזה כישוף". בוסקילה מוסיפה, כי ריבוי סגולות, קמעות ונוסחי השבעה בכתבי היד של

"הכחשות, האשמות וניסיונות הסתרה נזכרים שוב ושוב כתגובות של גברים להאשמתם באין אונות", כותבת בוסקילה. "זה מלמד על המבוכה שנקשרה בבעיה זו". לדבריה, הגברים ניסו להשיב לעצמם תחושת שליטה בכל האמצעים – תרופות וקמעות, האשמת נשותיהם בחוסר פוריות ואף שימוש באלימות פיזית נגדן

קמע מכסף לשמירה על היולדת מפני מזיקים
צילום: מאוסף שלמה חיים בצלאל / ישראל נגלית לעין / יד בן צבי

התקופה, שמיועדים להתרת "קשירות" אצל הגבר, מלמדים על אמונה רווחת בכישוף כהסבר לאין אונות גברים. המונח "קשירה" היה מבוסס על התפיסה שיש למכשף כוח לקבע את איברי ריו של הגבר כך שלא יוכלו לתפקד. "מע"ש"י הכישוף יוחסו, לרוב, לבני אדם ששונאים את אחד מבני הווג או מק"נאים בו", אומרת בוסקילה.

בכתב יד בשם "פנקס קמעות", שנכתב בחלב כמאה ה-19, הוצגו שתי טכניקות לקשירה, שנועדו למנוע מבני זוג את מימוש הנישואים. האחת היתה אמירה של פסוק שלפי הנטען היה בעל כוח קשירה. השנייה היא ציור של דמות נשית שמקבילה למושא הכישוף. המילה "ויתמהמה" נכתבה במורד בטנה, מקום איברי הרבייה. את הציור היה צריך ללפף בשיער של האישה האמיתית – יעד הכישוף, ואז לעטוף אותו בכד שחור ולהניח בתוך קבר.

בוסקילה מוסיפה, כי התיאור הזה נדיר, שכן רוב המ"קרים שמופיעים במקורות הם הפוכים ועוסקים בגברים שנפגעו עקב קשירה שביצעו בהם נשים. ייחוס הכישוף לנשים היה דרך נוספת להפיל את האשמה עליהן. במקרה שבו לא ניתן היה להאשים את בת הווג בהפקרות מינית או בחסימה אנטומית, הואשמה אישה אחרת – מכשפה – בפגיעה ביכולתו המינית של הגבר. בוסקילה מסבירה, כי ההאשמה הוואת "איונה את ההשפלה הגברית – באמצעות אשמה נשית".

לצד כישופים סוקרת בוסקילה גם גורמים נר"ספים לפגיעה בפוריות הגברים או הנשים. הרשימה כוללת את "עין הרע" – אמונה שלפיה מבט ממושך בבטן האישה עלול לסכן אותה ואת העורב. לפי תיאור אחר, ובדומה לאמונות מקבילות בחברה המוסלמית הסובבת, בפרק זמן של 40 ימים לאחר החתונה ניתן לפגוע בפוריות של הכ"לה. מפגשים עם חתנים, כלות והורים טריים לידים טמנו בחובם השפעות שליליות על סיכויי ההתעברות של האישה. לפי האמונה, "גורם מזהם" שנכנס לחדר הכלה במהלך החודש הראשון לנישואיה עלול היה לפגוע בפוריות שלה. בין הגורמים המזהמים – אישה בזמן מחזור, אישה מיניקה, יולדת, כלה אחרת, ילד נימול ועוד.

גורם מוזיק אחר היו שדים שהתאהבו בגבר או באישה ופגעו בויווג שלהם – כפי שעולה מסיפורים פופולריים בני התקופה. לפי אחד מהם, שד שחשק באחת מנשות הקהילה בירושלים באמצע המאה ה-19 הפריד אותה בדרך כישוף מבעלה. הכישוף גרם לבעל להתרחק ממנה ולק"בוע תאריך לגירושם. בדרך מקרה, יום לפני הגירושם, בעת שהתפשטה האישה בבית המר"ח, נפל מקפלי הלבוש שלה קמע שהכיל את נוסחת הכישוף שהטמין השד. הסרת החפץ הובילה לסופו הטוב של הסיפור ולאחבה של הבעל את אשתו כבעבר.

לדרוך על הצפרדע

בחלק אחר של המחקר עוסקת בוסקילה בגירוי שים שיזמו נשים מבעליהן לאחר שלא הצליחו לה-כניסן להריון. היא מגלה עובדה מעניינת וחריגה. מתברר, כי נשים יהודיות לא מעטות בחרו להתג-רש בבתי הדין השרעיים. "נראה שרבות מהן עשו זאת לאור ההיכרות עם הפתרונות המוגבלים שאיפשרה ההלכה היהודית והשוואתם לפתרונות שהציעה הפסיקה המוסלמית", היא כותבת.

על פי התיעוד, בשנת 1559 הגיעה אישה יהודייה ושמה ט'נא לבית הדין השרעי בירוש-לים כשהיא מלווה באביה ובבעלה. לבקשתה, גירש אותה בעלה תמורת חמישה מטבעות זהב שהיא העבירה לו ומחילה על תנאי הכתובה. הסכם הגירושים התבסס על אפשרות של גירוי-שים ביוזמת האישה שהותרה על פי דיני האיס-לאם. "הסכמים מסוג זה כללו ויתור של האישה על זכויותיה הכלכליות בתמורה לגירושים, מב-לי שיהיה צורך בעילה משפטית נוספת", כותבת בוסקילה. ברישומי בית הדין השרעי מופיעות דוגמאות לא מעטות של נשים יהודיות שנכחו להתגרש במסגרת הסכמים דומים. "מקרים אלה חושפים בפנינו דרכים חלופיות שבהן פעלו נשים יהודיות שחששו מפני פוליגמיה או מפני תדמית של עקריות", מסבירה בוסקילה.

קשר בין היהודים לתרבות המוסלמית עולה גם מתוך אחת הפעולות שהציג רבי יצחק בכ"ר אליעזר כסגולה למנוע הפלה. על האישה ההרה לקחת צפרדע חיה – שהיתה סמל לפוריות – ולדרוך על גבה. "סגולות דומות להפליא למניעת הפלות הופיעו גם בחיבורים מוסלמיים מימי הבי-ניים", מציינת בוסקילה. גם כריכת מותניה של אישה הרה בעור נחש נותרה כמסייעת להריון וללידה קלה, הן בספרות המוסלמית והן במקורות יהודיים. השימוש באותה סגולה בקרב יהודים ומוסלמים כאחד מלמד על "רשת מורכבת של אסוציאציות ומסורות משותפות ועל מעברי ידע הדדיים בין יהודים למוסלמים במרחב התיכון", אומרת בוסקילה. בעקבות אלישבע באומגרטן, שחקרה את היחסים בין יהודים לנוצרים באירופה בימי הביניים, עשתה בוסקילה שימוש במושג "ניכוס" כדי לבחון את היחסים הקרובים שהתקיימו בין יהודים למוסלמים. "מצאתי כי מר-כיבי תרבות רבים, בכלל זה טקסי ראשית החיים או פרקטיקות רפואיות, נ'דדו' בקלות מחברה אחת לאחרת, תוך התאמה לצרכים התרבותיים הייחודיים של אחת מהחברות", אמרה.

כשהיא נשאלת על המשך המחקר שלה, בוס-קילה חוזרת מארץ ישראל של המאות ה-16 עד ה-19 למדינת ישראל בקיץ 2024. "יש תחושת מועקה שמלווה כל הזמן. במציאות של חטופים, מפונים ומלחמה, המחשבה על מחקר עתידי הופכת לפעמים כמעט חסרת חשיבות", היא אומרת. ובכל זאת, בימים אלה היא מרחיבה את המחקר שלה גם לתחומים נוספים בהם גורלם של ילדים לא רצויים במרחב התיכון הטרור-מו-דרני – כאלה שננטשו ולא היה מי שידאג להם או שנולדו מחוץ לגישואים. לצד זאת, היא הח-ליטה לחקור גם את שורשיה שלה ולראיין את סבתה מצד אביה, שעלתה לישראל מהרי האט-לס במרוקו. "אני רוצה לנסות להבין מה היא יד-עה על חוויית הלידה לפני שילדה. מי הנחה ומי לימד אותה, איך היתה חוויית הלידה במרוקו לעומת ישראל", היא אומרת. ■

משפחה של יהודים תימנים בארץ ישראל, סוף המאה ה-19. זוגות רבים התמודדו עם קשיים בהולדה

צילום: Matson (G. Eric and Edith) Photograph Collection

את הנשים דרכים שיסייעו להגביר את התשוקה הגברית. "כיצד יעשה[?]?...ילמדו לה שיביאהו לידי קנאה, שמתוך כך בא לידי הרהור וחביבה", כתב – עצה שלא נס לחה עד היום.

אנחנו לא מדברים כאן על אהבה רומנטית במובן המקובל היום.

"סגולות לא מעטות בחיבורים ובכתבי היד יועדו ל'אהבה' בין בני הזוג. משמעותה של אהבה זו נותרה פעמים רבות מעורפלת. ההיס-טוריון ירון בן-נאח (מומחה לתולדות היהודים באימפריה העותמאנית – ע"א) כבר קבע שה'אהבה' מקבילה למושג הארוס והיא מכוונת להגברת המשיכה המינית ולא לאהבה רומנטית. סגולה שכתב מחבר כתב היד 'פנקס רשימות' במאה ה-19, הסתיימה בתוצאה הבאה: 'ויהיה ביניהם אהבה יתרה, ולא יוכל לשכב עם אחרת. וזה מנוסה'."

בעיקר היו אלה נשים שחיפשו דרך להבטיח שהגבר יאהב אותן.

"הדרישה הזאת של נשים אחר סגולות לאהבה נבעה, ככל הנראה, מן החשש מפוליג-מיה ומזמינותן של שפחות או פילגשים."

טקסי פיוס וריצוי של שדים התקיימו בקרב יהודי המזרח התיכון לפחות מהמאה ה-16. הם נערכו "לעקריות, למקשות בלידתן, למקברות בניהם" וכללו הקרבת מיני מתיקה לשדים לצד בקשה מפורשת: "תפתחו את רחמם, תשיבו להם פרי כטנם ותתירו מאסרם". הטקס, שנקרא אינ-דולקו, המשיך להתבצע עד ראשית המאה ה-20. במחקר מצאה בוסקילה דוגמאות יוצאות דו-פן לסגולות לטיפול באינ-אונות. הרשימה כו-ללת הטלת שתן אל תוך – או דרך – ייצוגים של איבר מין נשי. לצד זאת, מציגה בוסקילה שיטה "בדוקה ומנוסה" – לפי המקורות, שתיאר רבי דוד דיי-סילווה (רד"ס), שחי בירושלים במאה ה-18, וכתב ספר רפואי בשם "פרי הדס". "ישתין דרך חור הטבעת של קידושין..." הוא כתב. הרב חיים ויטאל הצביע על התועלת שבהשתנה אל פה הדג, ובחיבורים אחרים הופיעו יעדים נוס-פים בהם ארובת העין או פיו של כלב מת.

ומה קורה כאשר המקור לבעיה הוא בכלל חוסר תשוקה? גם בכך עסקו המקורות ההיסטו-ריים שבוסקילה בחנה. תשוקה או משיכה מינית נחשבו תנאים הכרחיים לקיום יחסי מין שתוצא-תם הולדה. הרב רפאל מרדכי מלכי הציע ללמד